

Megfosztani a szenvedést és a haló testet a hétköznapi-morális konnotációtól, a holt tekintetben esztétikai tárgyá darabolni az antropomorfat – nagyszabású elbeszélői feladat. Ennek a poétikai programnak a magyar irodalomban mára már nem egyedülálló alakja, de mindenképpen zászlóvivője Mészöly Miklós, az ő jellegzetes prózaalkotási módjával, percepciójának gépies dokumentarizmusával. Távol álljon tőlem, hogy két különböző prózapoétikát kijátsszak egymás ellenében, mindössze csak a lehetőségét vetem fel annak, hogy amit Farkas Péter alkalmaz, más poétikában helyet talál, jelentést képez, emitt azonban nem elsősorban jelentés-, hanem sokkal inkább formaképző elem marad. A *Johannában* a testnyílások jelzőkkel, határozói igenevekkel vastagon megénekelte részletei főként díszítőelemek, ornamensek. A fájdalom tárgya egy lehetőség az elbeszélőnek, hogy kéjelegjen benne. A marginalizált *elemek*, a vajúdo-vergődő testek, az ürülék, az ondó, a vér és a vizelet, a kibelezett test preparátuma voltaképpen egy műgyűjtő nagyszerű forma-ízléssel elrendezett tárgyai, magánmúzeuma falán. Ebben a tekintetben a cselekmény történelmi forrása csakugyan nem jelent tágasabb teret az epilógus néhány száz karakterében elbeszélte kerettörténetnél.

Farkas Péter prózapoétikájának a díszletezés voltaképpen fundamentuma, sajátos írói tudásának, és a *Johanna* című regénynek legfőbb erénye. A gyakorta öncélú, de állhatatos és hűvös, nagy műgonddal megalkotott képfestés, a nagyszerűen esztétizált animalitás, a fekáliában tobzódó apokaliptikus legszebb részletének egy hűvös távolságból, vagy kegyetlen közelségből megtalált részlete.

Ezen a ponton egyebek mellett felvetődhet a moralizálás lehetősége is, ám azt gondolom, hogy sem a szerzőt, sem az elbeszélőt nem valamiféle jól elrejtett ideologikum vezérli; tárgyának kiválasztása valójában áldozatválasztás, a történet problémátlansága pedig az áldozatbemutatás terepének a megtisztítása. Ebben az interpretációs stratégiában igenis megváltozhatnak az olvasói elvárások.

Az elbeszélő gesztusai között csakugyan könnyű felfedezni a rituális mozzanatokat. Johanna megőrülésének, internálásának és keserű halálának a leírása voltaképpen a nő, egyszersmind a női szenvedés rituális kivégzése. A rítus sikere a részletekben rejlik. A részletek megalkotása az elbeszélői megszállottságban, a legfinomabban kitalált gesztusokban, az egyszerre kéjes és életetlen tekintet irányított mozgásában, az elbeszélő szikéjének pontos bemetszéseiben: a mondatokban.

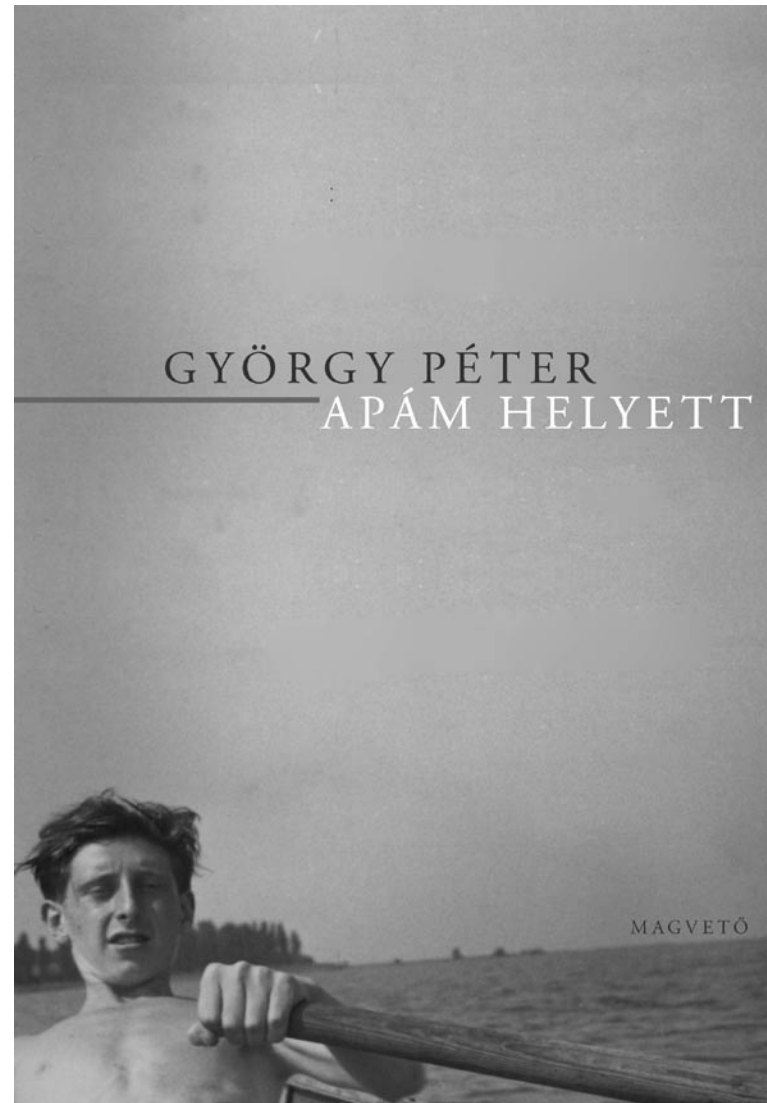
Erős Ferenc

„Az emlékezés és a felejtés kettős ügynöke”

(György Péter: *Apám helyett. Magvető, 2010*)

Az apa halála – írja Freud az *Álomfejtésben* – „az ember életének legnagyobb eseménye, legsúlyosabb vesztesége”. Az apa az egyén életében nem csupán egy valóságosan létező vagy valaha létezett személyt jelent, hanem szimbolikus funkciókat és jelentéseket megtestesítő *névvel* is rendelkezik. A francia pszichoanalitikus, Jacques Lacan szerint az „apa neve” (*le nom du père*) mint jelölő kiindulópontja a szignifikációk azon láncolatának vagy hálózatának, amelyhez viszonyítva ki kell alakítanunk saját azonosságunkat, megteremtünk saját pozíciókat a világ szimbolikus rendjében. A gyász munka véghezvitele azt jelenti, hogy a *hiányt*, amelyet egy hozzánk közelálló személy hagy maga után halálakor, *veszteséggé* dolgozzuk át, és ennek a veszteségnek a tudatában rendezzük át önmagunkhoz és a világhoz való viszonyunkat. György Péter, a már eddig is széles körben ismert művészettörténet-kutató, tanár, esszéíró, kritikus, közíró új könyvét apjáról írta, apja *helyett*, annak naplóit, feljegyzéseit, leveleit, fényképeit, mindenekelőtt pedig apjának a jelentések összekuszálódott hálózatában elfoglalt pozícióját is megörökölve. Mint az eddigi kritikák tanúsítják, ez a könyv, amelyet gyász munka folyamatának egyik állomásaként is felfoghatunk, lelkesedést és fenntartásokat egyaránt kiváltott.

Az *Apám helyett* híre jóval megelőzte a megjelenését, részletei már korábban olvashatók voltak különféle internetes portálokon is. Amikor végre hozzájutottam a nyomtatott példányhoz, különös izgalommal és elvárásokkal kezdtem olvasni. Relevációt, katartikus élményt, trauma-feldolgozó nagy elbeszélést, többgenerációs családtörténetet vártam tőle, feltételezve, hogy a mostanában megjelent olyan családtörténeti regények sorába tartozik, mint például Pataki Évától a *Valami elveszett*; Gárdos Péterrel a *Hajnali láz*, vagy Johanna Adorjántól az *Exkluzív szerelem*. Várakozásaimat csak fokozta, hogy a könyv fő témáiban – a generációs kapcsolatok és a zsidó identitás kérdésében – többszörösen is érintve vagyok. Elsősorban a sorsközösség alapján, mivel magam is holokauszt-túlélők gyermeke vagyok; szociálpszichológusként, mivel a nyolcvanas évek óta kutatom a zsidóság holokauszt utáni generációinak identitásproblémáit;

nem utolsósorban pedig azért, mert fikciós kísérleteimben is hasonló témák foglalkoztatnak.

„Nagy releváció” helyett azonban egy nehezen besorolható, provokatív, nyugtalanító, olykor szinte retraumatizáló művet olvastam. Elvárásaimban tehát csalódnom voltam kénytelen, ám olvasás közben fokozatosan rá kellett jönnöm arra, hogy a provokáció, ha jól értem, nem állt távol a szerző szándékaitól sem. György Péter ugyanis nem dokumentum- vagy esszéregényt, nem lekerékített, koherens narratívumot, nem traumákat feldolgozó, s így azokat – bármilyen fájdalmas áron – fel is oldó „kibeszélést” kívánt az olvasó elé tárni, hanem olyan írást, amely éppen a trauma átadhatatlanságát és egyszersmind felejthetlenségét és befejezhetetlenségét mutatja meg.

A nagy trauma eredetileg a szerző apjával, György Lajossal történt meg bori munkaszolgálatos korában. A szerbiai Bor város neve, Auschwitzéhoz hasonlóan a magyar holokauszt törté-

netének, s ezzel a magyar történelemnek egyik tragikus szimbólumává vált. A környék rézbányáiban több ezer magyar munkaszolgálatos dolgozott embertelen körülmények között, kiszolgáltatva a magyar és a német felügyelők önkényeskedéseinek és kegyetlenkedéseinek. Sok kényszermunkás ott helyben pusztult el; másokat – köztük Radnóti Miklóst, a *Razglednicák* költőjét – a Bor környéki táborok kiürítése után Nyugat-Magyarország és Ausztria irányába továbbhajszolt munkaszolgálatosok halálmenetében gyilkoltak meg magyar csendőrök. A bori kényszermunkatáborok történetéről számos feldolgozás született; a túlélők közül néhányan élményeiket és emlékeiket is leírták, publikálták, vagy elmondták különféle *oral history*-interjúkban. Bor túlélői közé tartozott György Lajos is, aki ugyancsak szükségét érezte annak, hogy megörökítse élményeit. Az ő naplója azonban nem került sem a tágabb, sem a szűkebb nyilvánosság elé. Létezéséről csupán fia révén tudunk, aki maga is csak hosszú évtizedekkel később szerzett tudomást a napló létezéséről. A történetben ugyancsak fontos 1956-os napló pedig csak az apa halála után került elő. „Bár képtelen vagyok – írja György Péter – felidézni, hogy az apám mikor ejtette el az első finom utalást a bori naplójára, azt viszont pontosan tudom, hogy hosszú beszélgetésekbe, többször elhárított kérdés után makacs könyörgésembe került, amíg megnézhettem, majd elolvashattam, míg végül rám bízta, majd visszakérte, előbb úgy gondolta, hogy húsz évig csak a nővérem és én olvashatjuk el, legvégül pedig úgy döntött, hogy halála után megsemmisítendő. Ami persze nem jelentett semmi mást, mint a döntéstől való megszabadulást. Nem tudta, hogy mit kezdjen ezzel a szöveggel, amit hol lényegtelen, felejthető és felejtendő magánjellegű feljegyzésként látott, hol attól tartott, hogy mégiscsak történelmi dokumentum. A szövegről alkotott ítélete annak függvényében változott, ahogyan az emlékezetpolitikai koncepciók, dokumentumok árfolyama alakulóban volt.”

Az apa helyett a fiútól sem tudjuk meg részletesen, vajon mit is tartalmaz a bori napló, mi látott, mit élt át valójában között a sok ezer bori fogoly egyike, egy György Lajos nevű zsidó munkaszolgálatos 1944. június 15. és szeptember 30. között. A napló tartalma, a hely és a tapasztalat rettenete a maga nyers közvetlenségében csak utalások, rövid idézetek erejéig villan fel az olvasó számára. György Péter számára nem a napló tartalma az, ami igazán fontos, hanem a két generáció – apa és fia – viszonya ehhez az íráshoz. Mint ő maga megjegyzi: „Az írás elrejtése árulkodóbb, mint az, amit tartalmaz, illetve elhallgat. A titokként kezelt szöveg paradoxona, nyomasztó abszurduma világosabban jelzi az apám problémáját, mint a feljegyzései.”

A „titokként kezelt szöveg” szerzőjének mélyen elrejtett élményei tehát lényegében továbbra is titkok maradnak, mégis ez a napló lesz az *Apám helyett* vezérmotívuma, köréje szerveződik a néma családi legendárium. „Bort elhallgatni komolyabb kaland volt, mint az 1956-os őszt eltüntetni. Az egyik elnémított emlékeknek a nyomán szóba sem hozni többé a másikat. Ami az akaratlan emlékeket illeti, azokról az élete végéig nem beszélt. Soha nem fogom tudni már, hogy miként munkált benne a néma

es kérelhetetlen belső beszéd, miként élte le az apám az egész életét az emlékezés és a felejtés kettős ügynökeként. Hasonlóan százazrekhez.”

Könyvének egyik kulcsfejezetében, amely *A szemtanú (L'Univers concentrationnaire; rue Ordener, rue Labat)* címet viseli, György Péter többek között olyan francia szerzők műveit elemzi, mint Maurice Blanchot, Robert Antelme, David Rousset és Sarah Kofman, akik irodalmi műveikben és esszéikben egyaránt túlélő szemtanúként próbálták felidézni mindazt, amit a holokauszt idején átéltek, megtapasztaltak. „A koncentrációs táborok univerzuma” tapasztalatainak átadása során mindannyiuknak meg kellett küzdeniük élményeik elmondhatatlanságával, a „beszédre ítéltség” és a „beszédképtelenség” paradox helyzetével. A túlélők eme paradox helyzetére utal Sarah Kofman könyvének címe is: *Elfúló szavak*.

„Elfúló szavak” kísérik György Péternek apjához való, feloldhatatlan ambivalenciákkal terhes viszonyát is. A „beszédre ítéltség” és a „beszédképtelenség” paradox helyzete a szerzőt magát is fogva tartja, hiszen nincs lehetetlenebb vállalkozás, mint az apa helyett, az apa *nevében* megírni azt, hogy semmi sincs úgy, ahogy van: az apa életútját újra és újra megszakadó jelentő-láncok, hasítások, paradoxonok kísérik. A zsidónak született György Lajos nem tud és nem akar zsidó lenni, önmagában éppen a zsidót gyűlöli. Látszólag teljes asszimilációja ellenére védtelennek érzi magát, folytonosan retteg az antiszemitizmus újabb megjelenésétől. Szemtanúja volt a holokausztnak, de éppen a tanúskodás az, amire nem hajlandó. Az átélte traumát „elfelejti”, miközben egész élete a felejtésről szól; megváltást vár a kommunizmus univerzális eszméitől, amelyekben csalódva élete végén az ökológiailag fogant antiglobalizmus-híveként a szélső-jobboldal szimpatizánsa lesz.

György Pétert többek között apjának ez az utóbbi – meghökkenítő és szinte érthetetlen – fordulata készítette a könyv megírására, mintegy magyarázatként és posztumusz szemrehányásként. Ez azonban nem valami Esterházy-féle „javított kiadás”, ami az *Apám helyett* kapcsán nyilván eszébe juthat az olvasónak. György Péter esetében ugyanis nem lehetséges „javított kiadás”, hiszen a „fő bűn”, az, hogy György Lajos zsidónak született, jövátéhetetlen. Éppen ezért a fiú életében is kísértetiesen ismétlődnek azok a zavarodott helyzetek, életérzések, válságok, amelyek az apa útját végigkísérték. A zsidó identitás vállalhatatlanul, s mégis kényszerítő erővel süti rá bélyegét apára és fiúra egyaránt. A könyv egyik helyén így fogalmazza meg ezt az életérzést György Péter:

Ahogy az apámnak, nekem sem jutott az eszembe, hogy előbb-utóbb végig kell gondolnom, hogy az az ország, amelyben ez megtörtént, a hazám. Én sem egykönnyen jutottam odáig, hogy megírjam ezt a könyvet, hiszen csakúgy, mint apámat és mindenkit, engem is megváltoztattak az akaratlan tapasztalatok. Igazán nem volt s most sincs kedvem ahhoz, hogy azzá legyek, amivé az apám helyett írottak tesznek. Zsidóvá. Valamiként, akár mint, de végül csak zsidóvá. Vagyis nem tesznek azzá, majd csak azzá válok. Majd mások szemében az leszek, aki amúgy már régen vagyok, és aki magamtól nem voltam soha. Egy zsidó. Amivel szemben éppolyan tehetetlen vagyok, mint az apám, mindössze a körülményeink mások.

Vagy egy másik helyen némi öniróniával így ír: „Apám zavara abból az ellentmondásból származott, ami végigkísérte az egész életét. Időről időre, a történelem szelének megfelelően olyan kategóriák jöttek divatba, kerültek közhasználatba, amelyek kétségbe vonták önazonosságának 1945 után kialakított és hosszú évtizedeken át sikeres gyakorlatát, tehát az identitás nélküli lét feltételek nélküli elismertetését. Némi elégtétellel tölt el, hogy legalább e tekintetben hű fia maradtam. Változó kontextusokban sikertelenül próbálok megfelelni agyonbonyolított identitáspolitikai mániáimnak.”

Az önirónia jogos, hiszen az *Apám helyett* György Péter „mániáit” tartalmazza, többszörösen is, sokféle variációban, akár személyes ügyekről, akár közügyekről van szó. Az apa-fiú viszony drámája és a holokauszt traumájának megszüntethetetlen jelenvalósága a könyv mélyréteget alkotja, míg a nyilvános réteghez, amely nem kevésbé izgalmas, az *Apám helyett* tudományos igényű kritikai esszéi tartoznak. A kötetben lenyűgöző felkészültséggel, olvasottsággal és kitekintéssel megírt történeti, politikai, esztétikai tanulmányok – elemzések és értelmezések – követik egymást. György Péter elképesztően sűrű szövegeket kreál; mondatai pontosak, lényegre törők, feszültek, izgatottak, az indulat gyakran felizzik bennük, áttöri a fogalmi hálót, sőt, mintha kiéreznék belőle az „elfúló szavakat”.

Az „identitáspolitika” mint kulcsszó a mélyebb, személyes réteget köti össze a felszínen pompázó esszéisztikus réteggel. Bár György Péter sehol sem definiálja, mit ért pontosabban „identitáspolitikán”, világosan kirajzolódik a kérdésfeltevés: különféle politikai rendszerek, államok ideológiai miképpen használják fel vagy manipulálják polgáraik személyes és társadalmi azonosság-tudatát, mely identitás-alakzatokat tartanak nemkívánatosnak, fojtanak el vagy üldöznek, s milyen új identitásokat próbálnak – sikerrel vagy sikertelenül – kialakítani? Minél diktatórikusabb egy rendszer, annál inkább privilegizál valamely adott identitás-formát, például a „nemzeti” vagy „proletár” identitást, amelynek kizárólagosságát hirdeti, elutasítva, illegitimnek nyilvánítva, üldözve mindenféle „másságot”.

Az identitáspolitika természetesen szorosan összefügg az emlékezetpolitikával, ami előírja, kanonizálja a múlthoz való viszonyt, irányítja és szervezi a kollektív emlékezetet a történelem reprezentációjának különféle színterein, a történettudományban és történelmi mítoszok teremtésében éppúgy, mint megemlékezésekben, kiállításokban, emlékművek és múzeumok létrehozásában. Az identitáspolitika szorosan összekapcsolódik az esztétikum politikájával is, amely az irodalom, a képzőművészet, a film és a színház eszközeivel nyújt segítséget ahhoz az együttes élményhez, amelyet az identitás átélése és az emlékek felidézése jelenthet.

Mindezek a „politikák” az *Apám helyett*ben egy sajátos politikai antropológiává szövődnek össze, amellyel György Péter a Kádár-rendszer születésének, sikerének és bukásának „titkát” próbálja megfejteni, az 1957. május elsejei Kádár-beszédétől (amelynek felidézésével Spiró György *Tavaszi tárlat* című regé-

nye éppen befejeződik) egészen az 1989-es Nagy Imre- és Kádár-temetésig. György Péter szerint Kádár ebben az ominózus május elsejei beszédében a magyaroknak – zsidóknak és nem zsidóknak egyaránt – kompromisszumot, élhető életet ígért, cserében az amnéziáért, 1944–45, 1948–49 és 1956 traumáinak elfojtásáért. (Csak zárójelben: vajon tényleg ugyanazok voltak – legalábbis részben, ahogyan György Péter és Spiró sugallja – ’57 május elsején a Hősök terén, akik pár hónappal azelőtt ugyanott lerombolták Sztálin szobrát?)

György Péter könyvét olvashatjuk tehát egy politikai antropológiai monográfiának is, amely igen sokféle, olykor kevésbé ismert aspektusokból mutatja meg a Kádár nevével jelzett korszak történetét, elsősorban kulturális élete, kiemelkedő kulturális teljesítményei, azok ideológiai-politikai kontextusai, a bennük elnémitott, hallgatásra ítélt, és különféle közvetítések, utalások révén mégis felszínre kerülő traumatikus élmények felől. Csodáljuk teljesítményeit, ám tisztában vagyunk azzal, hogy milyen súlyos árat – a hallgatás árát – kellett fizetni ezekért a teljesítményekért.

A politikai antropológia azonban természetesen túlmutat a Kádár-rendszer elemzésén. György Péter egyik legérdekesebb teoretikus kérdésfelvetése a „zárt” (a náci típusú, fajelméleti, eugenikai alapon, a származás szerint szelektáló) és a „nyitott” (a minden ember egyenlőségén és veleszületett jogain alapuló demokratikus társadalmakra jellemző) antropológia közötti különbségtétel. György Péter a sztálinizmust is ilyen „nyitott antropológiának” tartja, amennyiben a terror nem faji, hanem politikai alapon, osztályalapon, vagy éppen a tébolyig fokozódó esetlegességén és a paranoián alapult. Ez azonban, ha egyáltalán „nyitott” volt, inkább a nyíltság ördögi karikatúrájának fogható fel. (Itt jegyezném meg, hogy – György Péter állításával ellentétben – Sztálin nem a genetikusokat, hanem az eugenikusokat üldözte; eugenika és genetika korántsem azonos.)

A politikai antropológia elvontabb fogalmi hálóját minduntalan át- és áttöri György Péter saját reflexiói, önvalomásai, apjáról és önmagáról, saját identitásáról vagy identitás-hiányáról szóló fejtegetései. Az apa imágója és a Kádár-korszak képe egymásra kopírozódik: az apa ennek a korszaknak a jelképe lesz, a korszak pedig maga lesz az apa, pontosabban „az apa neve”. Az apák meghaltak, de az összekuszálódott jelentések és hamis konstrukciók továbbélnak bennünk. A gyászunk még nem fejeződött be, az elfúló szavak mögött továbbra is a hiány fájdalmas üressége érződik. A könyv végén György Péter lírai, melankolikus sorokkal vesz búcsút az apák nemzedékétől és a korszaktól, amelyben éltek.

Mindaz, amit gondoltak, amiért és ahogyan gondolták az életüket, mindaz, ami ellen, és amiért voltak, mindaz, amiről azt hitték, hogy az ő dolguk volt ezen a világon, mindaz, amit gyűöltek, szerettek, vadul, kíméletlenül, állhatatosan, reménytelenül, mindaz, ami az ő világuk, az ő idejük volt, mindaz végleg eltűnt. Olyan szöveggé lettek, mint ez itt. Semmi sem maradt belőlük, csak ezek a sorok.

György Péternek azonban volt bátorsága ahhoz, hogy megírja ezt a könyvet. Ami valóban csak sorokból áll, „csak szöveg”, de mint személyes és közös történelmünk egyik megkerülhetetlen szövege, immár a saját életét éli, apa és fia helyett is.

A logika értelme, avagy az én történetem – nem az én történetem

↳ Turi Tímea

(György Péter *Apám helyett* című könyve kapcsán)

Miféle teher túlélőnek lenni? Miféle kapcsolat van a korszellelem és a személyes élet között? Meg lehet-e tagadni ezt a kapcsolatot, és ha megtagadjuk, az nem épp a korszellemből következik-e? Hiba vagy egyetlen lehetőség saját életünket és nekünk adatott korszellemlünket ok-okozati összefüggések hálózataként elképzelni?

György Péter *Apám helyett* című könyve egy küzdelem regénye: munkaként jelenít meg két egymással párhuzamos, egymásból következő harcot: az apa hallgatásért és a fiú beszédért folytatott küzdelmet. (Ezért is olyan beszédes a könyvborító: az apa evező mozdulata a valahonnan valahova jutás megfeszített, szorongató és várakozásteljes kísérlete. Elhallgatni ugyanúgy munka, mint a némaság után beszélni.) A küzdelem eredményei megviselnek szerzőt, olvasót egyaránt. „Én sem egykönnyen jutottam odáig, hogy megírjam ezt a könyvet, hiszen csakúgy, mint apámat és mindenkit, engem is megváltoztattak az akaratlan tapasztalatok. Igazán nem volt s nincs kedvem ahhoz, hogy azzá legyek, amivé az apám helyett írottak tesznek. Zsidóvá.” Például. A könyv olvasása – sejtethető, írása is – magában rejti a traumatizálódás veszélyét. A feltépett sebtapaszt mindig megsérti a hámat. Bár a könyv nem általános érvényűként kívánja megmutatni az apa történetét, mégis azt sejteti, hogy csak az egyedül történetek segítségével beszélhető el bármiféle közös tudás arról a társadalomról, amelyben élünk, és amelyet épp ezért nekünk kell megalkotnunk. Az egyes történetek a nagy történetek részei: de nem általánosítható szinekdochék, igaz, nem is összeilleszthető mozaikdarabkák. Részek, de nincs jó hasonlat, miként azok.